

A. POŠKA

(Vilnius)

NEOSCHOLASTINĖS FILOSOFIJOS DIFERENCIJAVIMAS BURŽUAZINĖJE LIETUVOJE

Buržuazinis laikotarpis Lietuvos filosofijos raidoje reikšmingas tuo, kad vėl atgimė profesionali filosofija. Nepaisant vyraujančių filosofijos kryptų idealistinės metodologijos, reakcinės socialinės funkcijos, grindžiant buržuazinę ideologiją, galimybė profesionaliai dirbti filosofijoje davė ir pozityvių rezultatų. Kauno universitete buvo rengiami filosofijos specialistai, buvo sukurta palyginti gausi filosofinė literatūra ir spauda lietuvių kalba, pradėta kurti ir sisteminti lietuviška filosofinė terminija.

Vyraujančią padėtį buržuazinės Lietuvos filosofijoje turėjo neoscholastinė filosofija. Ji buvo dėstoma Kauno universitete ir kunigų seminarijose, turėjo daugiausia pasekėjų, pagrindiniai filosofiniai kūriniai, taip pat spaudos leidiniai priklausė neoscholastams. Neoscholastinė filosofija buvo grindžiamos krikščionių demokratų partijos socialinės programos, klerikalinė ideologija, klerikalinių organizacijų (pavyzdžiui, ateitininkų ir kt.) visuomeninės idėjos. Neoscholastinės filosofijos atstovai dažnai aktyviai dalyvaudavo politinėje veikloje arba tapdavo visuomeninių organizacijų idėjiniais vadais.

Neoscholastinės filosofijos pasklidimo buržuazinėje Lietuvoje priežastys buvo tos pačios, kaip ir kituose Europos kraštuose, kuriuose vyraujanti religijos forma buvo katalikybė.

Ta scholastinė filosofija, kuri buvo kuriama ir dėstoma Vilniaus universitete ir kitose Lietuvos mokyklose XVI—XVIII amžiais, neturėjo įtakos neoscholastinės filosofijos raidai buržuazinėje Lietuvoje, nes ji nebuvo žinoma. Tačiau scholastinė tradicija išliko teologijoje, dvasinėse seminarijose ir kitose mokyklose.

Pagrindinė neoscholastinės filosofijos problematika buvo perimta iš Vakarų Europos šalių neoscholastų, kur jos vystymasis prasidėjo anksčiau. Daugelis Lietuvos neoscholastinės filosofijos atstovų buvo mokęsi arba tobulinęsi Vakarų Europos neoscholastinės filosofijos centruose — Liuvene (Belgija), Friburge (Šveicarija) ar kitur. Tam tikrą neoscholastinės problematikos Lietuvoje specifiškumą lėmė tai, kad daug kas prie neoscholastikos perėjo nuo Vladimiro Solovjovo filosofijos.

Svarbiausias neoscholastinės filosofijos teorinis šaltinis buvo viduramžių scholastika. Neoscholastinės filosofijos pagrindinės idėjos, o iš dalies sistema ir struktūra buvo pasisavintos iš scholastinės filosofijos.

Kaip žinoma, scholastinė filosofija pagal universalijų problemas sprendimą skyrėsi į dvi kryptis — realizmą ir nominalizmą. Scholastiniame realizme savo ruožtu buvo susiformavusios dvi tendencijos — augustininė ir tomistinė. Augustinizmas rėmėsi Platonu, ypač neoplatonizmu, ir vyravo ankstyvojoje scholastikoje. Vėlyvuoju scholastikos laikotarpiu įsigalėjo Tomo Akviniečio pažiūra, kurios rėmėsi nuo materializmo apšvarinta Aristotelio metafizika. Augustininė tendencija tuo metu turėjo pasekėjų scholastikos viduje ir už jos ribų — mistikoje.

Nors tarp augustinizmo ir tomizmo daug kas bendra, bet šiuo atveju yra svarbūs kai kurie metodologinio pobūdžio skirtumai, kurie sudarė pakankamą pagrindą skirti vieną kryptį nuo kitos. Augustinizmas, tęsdamas Platono ir neoplatonizmo tradiciją, rėmė intuityvizmą, pripažindamas mistinį pasaulio ir dievo pažinimo būdą. Augustinui racionalus pažinimas galimas tik dieviško apšvietimo dėka, todėl apreiškimas ir protas (tikėjimas ir žinojimas) tam tikru aspektu tapatingi. Tomizme racionalus pažinimas, protas ir apreiškimas, tikėjimas aiškiai atskirti ir priklauso skirtingiems būties lygiams, nors ir neprieštarauja vienas kitam. Žinoma, ir augustinizme, ypač mūsų laikų neoaugustinizme, neneigiamas racionalus pažinimas, bet tomistinėje tradicijoje jo kompetencija kur kas didesnė. Protas gali ir turi įrodyti dievo buvimą. Be jo dievo pažinimas maščiančiam žmogui neįmanomas. Tomas Akvinietis, turint galvoje scholastikos rėmus, labai aukštai vertino intelektą, pripažindamas jo primatą prieš valią. Todėl yra pagrindas kalbėti apie Tomo Akviniečio intelektualizmą. Žinoma, tas intelektualizmas yra scholastinis, nepaprastai siauras, nes proto galimybės pripažįstamos ribotos, o teologija laikoma aukščiau filosofijos. Tačiau kaip tik dėl tokių idėjų XIX a. pavyko atgaivinti tomizmą ir mėginti derinti jį su mokslu.

Šios dvi skirtingos metodologijos tendencijos išlieka ir neoscholastinėje filosofijoje, žinoma, savo problematika ir metodais daugeliu: atžvilgių nutolusios nuo scholastinės filosofijos sistemos¹. Jos ir sudaro pagrindą neoscholastinės filosofijos diferencijavimui.

Nepretenduodami į visapusišką neoscholastinės filosofijos buržuazinėje Lietuvoje suskirstymą, pateiksime tik kai kuriuos samprotavimus apie šios filosofijos atstovų priklausymą vienai ar kitai tendencijai.

Lietuvoje neoscholastinę filosofiją ėmė propaguoti klerikalinis žurnalas „Draugija“, pradėjęs eiti 1906 metais, ir jo redaktorius Adomas Jakštas-Dambrauskas. Vėliau atsirado nemaža neoscholastikos skleidėjų bei jai skirtų spaudos leidinių.

¹ P. Миллер, *Личность и общество. К критике неотомистского понимания личности*. М., 1965, стр. 46; Я. В. Минявичюс, *Современный католицизм и его философия*, В., 1965, стр. 34. Yra autorių, kurie augustinizmą nepriskiria neoscholastikai. Žr. I. M. Bochenski, *Contemporary European Philosophy*, Los Angeles, 1964, p. 237.

Neoscholastinė filosofija Lietuvoje nebuvo originali (kaip, ir daugelyje kitų šalių). Daugiausia buvo sekama žymių, o kartais ir mažiau žinomų Vakarų Europos neoscholastų darbais. Daugiau originalumo buvo parodyta, siekiant susintetinti tomizmą ir V. Solovjovo filosofines idėjas, ir kuriant kultūros, tautos ir kitas koncepcijas.

Buržuazinėje Lietuvoje neoscholastinę filosofiją taip pat galima skirstyti į dvi ryškesnes kryptis: neotomistinę ir neoaugustinistinę, arba spiritualistinę. Pagal užimtas pozicijas, atstovų kvalifikaciją, spaudos darbus pagrindinė vyraujanti neoscholastinės filosofijos kryptis buvo neotomizmas.

Neotomistinės filosofijos buržuazinėje Lietuvoje atsiradimas sutapo su neotomizmo raidos Vakarų Europoje antruoju laikotarpiu,² kai jis buvo pakankamai išpopuliarėjęs, susikūrę pagrindiniai jo centrai. Tuo metu vyravo nuosaikus modernizmas, kurio žymiausi atstovai buvo Mersjė (Mercier), Sertilanžas (Sertillangas), Maritenas (Maritain) ir kiti neotomistai. Jie ir turėjo didžiausią įtaką neotomistinei filosofijai buržuazinėje Lietuvoje.

Neotomistinei kryptčiai priklausė stambiausias ir autoritetingiausias neoscholastinės filosofijos atstovas Kauno universiteto profesorius Stasys Šalkauskis. Iš pradžių jis domėjosi V. Solovjovo filosofija, bet, susipažinęs su tomizmu, išėjęs neotomistinę mokyklą Friburge, sąmoningai perėjo į neotomistines pozicijas. St. Šalkauskio daktarinė disertacija buvo skirta V. Solovjovo pasaulio sielos sampratos kritikai, remiantis tomistine metodologija. Epistoliarinėje polemikoje su Adomu Jakštu dėl tomizmo ir V. Solovjovo jis samprotavo taip: jei yra galima nauja, gilesnė bei platesnė filosofijos sintezė, tai jos pagrindu turi būti viduramžių tomistinės sistemos sintezė, kuri savo ruožtu buvo pagrįsta sintetine Aristotelio filosofija³.

St. Šalkauskis nebuvo tomistas ortodoksas. Plati erudicija, geras savo meto filosofinių mokyklų pažinimas ir jų tolerancija neleido St. Šalkauskiui tapti tomistu ortodoksu. Tačiau jis pilna prasme buvo neotomistas, nors neotomistinės metafizikos problemomis mažai teužsiminėjo, o pagrindinį dėmesį skyrė socialinei problematikai, tautos ir pedagogikos problemoms. S. Šalkauskis vienas pirmųjų bandė tirti Lietuvos kultūros specifiką, išvelgdamas joje Rytų ir Vakarų kultūrų sintezę. Jis daug laiko skyrė lietuviškos filosofinės terminijos kūrimui.

Kur kas ortodoksiškesnis neotomistas buvo prof. Pranas Kuraitis. Neotomistinę filosofiją studijavęs Liuvene ir Miunsteryje (Vokietija), veikiamas žinomų Vakarų Europos neotomistų Noelio (Noel), Deploidžo (Deploige) ir Mausbacho (Mausbach), P. Kuraitis nuosekliausiai laikėsi neotomistinių koncepcijų, pirmasis parašė fundamentalius darbus neo-

² Г. Е. Смирнова, К вопросу о периодизации неотомистской философии.— «Вестник Ленинградского университета», Л., 1964, № 23, стр. 74.

³ S. Šalkauskis, Kun. A. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas.— „Logos“, t. XVIII, K., 1938, p. 40.

tomistinės ontologijos ir gnoseologijos klausimais lietuvių kalba⁴. Didesniu originalumu P. Kuraitis nepasižymėjo, nors filosofijos etinio aspekto akcentavimu, metafizikos ir etikos santykių analize nesekė savo mokytojais.

Neotomistu laikytinas ir prof. Pranas Dovydaitis. Būdamas gamtos mokslų, filosofijos ir teologijos žurnalų („Kosmos“, „Logos“, „Soter“) redaktoriumi ir leidėju, P. Dovydaitis tiesiogiai filosofine problematika mažai teužiiminėjo. Tiesa, jis dėstė filosofijos istoriją ir yra parašęs straipsnių filosofijos istorijos klausimais. Bet daugiausia vertė arba kompiliavo vokiečių teologų ir gamtininkų darbus, juos neotomistiškai interpretuodamas. Taigi kalbėti apie nuoseklesnę P. Dovydaičio koncepciją sunku, nors pagrindinės jo idėjos neperžengia neotomizmo ribų.

Neotomistinei kryptiai priskirtini ir kai kurie menkliau pasireiškę filosofai arba filosofijai artimų mokslų atstovai. Straipsnių neotomistinės gnoseologijos klausimais yra paskelbęs Pranas Mantvydas, Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto auklėtinis, daugiausia dirbęs redakcinį darbą („Židinyje“, „Kosmose“). Tomistine filosofija rėmėsi vyskupas Mečislovas Reinyš, dėstęs Teologijos-filosofijos fakultete teorinę ir pedagoginę psichologiją, filosofinėje ir kitoje spaudoje paskelbęs nemaža straipsnių ne tik psichologijos, bet ir gnoseologijos klausimais. Būdingas neotomizmui organinės valstybės ir korporatyvizmo idėjas gynė sociologas Pranas Dielininkaitis. Neotomistų gretas papildė nemaža žinomų filosofuojančių teologų: K. Paltarokas, P. Bučys, A. Maliauskis ir kiti.

Taigi neotomistinės pozicijos neoscholastinėje buržuazinės Lietuvos filosofijoje buvo stiprios ir gausiai atstovaujamos.

Žymiai sunkiau apibrėžti neotomistinės tendencijos kontūrus neoscholastinėje filosofijoje. Neotomistinės krypties problematikos ribas nustato Tomo Akviniečio sistemos, taip pat 1914 m. Vatikano patvirtintos 24 tezės, kurių neotomistinės koncepcijos stengiasi nepažeisti. Tuo tarpu neotomistinės tendencijos labai neapibrėžtos, ir kai kurių problemų sprendimai dažnai peržengia neoscholastinės filosofijos ribas.

Nėra ir pastovaus termino šiai tendencijai neoscholastinėje filosofijoje pavadinti. Dažnai ji vadinama augustinistine. Tačiau ji nesiremia nepažeidžiamu Augustino autoritetu (taip, kaip neotomizmas remiasi Tomu Akviniečiu). Atrodo, šiai tendencijai Lietuvos neoscholastinėje filosofijoje pavadinti geriau tiktų spiritualizmo terminas, nes jos atstovai yra artimi vadinamajam krikščioniškajam spiritualizmui⁵. Spiritualizmas remiasi dvasios ir kūniškos būties priešpastatymu, akcentuodamas ir iracionalius dvasios aspektus. Vietoj neotomizmui būdingo dievo ir gamtos problemos, spiritualizmas kelia dievo ir žmogaus problemą. Augustinistinė mokykla į šitokios tendencijos sritį įeity tik kaip sudė-

⁴ P. Kuraitis, Pagrindiniai gnoseologijos klausimai, K., 1930; P. Kuraitis, Ontologija, t. 1, K., 1931; t. 2, K., 1933.

⁵ «История философия», т. VI, кн. 2, М., 1965, стр. 70.

tinė dalis. Vakarų Europos neoscholastinėje filosofijoje tiesioginių Augustino pasekėjų buvo ir tebėra mažai (Hesenas, Vustas ir dar vienas kitas). Jie nesudarė ortodoksinės mokyklos. Nebuvo tokios mokyklos ir Lietuvoje. Taigi galima būtų kalbėti apie Platono-Augustino spiritualistinę tendenciją, kuri buvo artimesnė, negu tomistinė, kai kuriems buržuazinės Lietuvos neoscholastams. Vienas kitas jų vėliau iš viso nutolo nuo neoscholastinės filosofijos.

Savo filosofine orientacija artimesnis spiritualizmui, negu neotomizmui, buvo teologas, poetas ir literatūros kritikas Adomas Jakštas-Dambrauskas. Jis yra rašęs gamtos mokslų filosofijos, estetikos ir etikos klausimais. A. Jakšto filosofinės pažiūros yra labai eklektiškos: literatūros kritikoje jis daugiausia rėmėsi neotomizmo estetinėmis koncepcijomis, vartojo neotomistinę terminologiją, bet kituose kūriniuose, ypač etikos klausimais, nutolsta nuo neotomizmo.

Pats A. Jakštas taip pat nelaikė savęs tomistu, įrodinėjo tomistinės filosofijos ribotumą, lygino ją su elementaria matematika, kuria negalima apsiriboti⁶. A. Jakštas pasisakė už naujo tipo filosofiją, kuri jungtų V. Solovjovo ir lenkiškos kilmės matematiko bei mistiko (mesianisto) Vronskio-Hionės (Wronski-Hoene) filosofines idėjas.⁷ Galima sutikti su A. Maceina, kuris rašė, kad „jo mąstysenoje ir jo idėjose nėra tomistinės dvasios, tomistinės struktūros ir tomistinės sistemos. Tomizmas Jakštui buvo ir liko tik išviršinis drabužis, po kuriuo slėpėsi visai kitokio pobūdžio filosofija“⁸.

Neotomistinei kryptčiai nepriklausė ir neoscholastinės filosofijos atstovas prof. Izidorius Tamošaitis, neišleidęs didesnių kūrinių, bet dėstęs įvairias filosofines disciplinas Kauno universitete ir paskelbęs daug straipsnių. Iz. Tamošaičio filosofija negili, kartais net diletantiška, nenuosekli ir neoriginali. Jis mėgo sekti kitais filosofais, dažniausiai V. Solovjovu, augustinistais Hesenu ir Vustu, ypač fenomenologu, vienu iš buržuazinės aksiologijos kūrėjų Maksu Šeleriu (Scheler).

Iz. Tamošaitis buvo artimiausias iš Lietuvos filosofų augustinistinei mokyklai. Jo nepatenkino tomistinis intelektualizmas, kartais net siekė jį susiaurinti, teigdamas, kad „augustiniškai nerami žmogaus širdis ilgisi tikrosios tikrumos, tikrojo gyvenimo, o ne kad ir gražiausiai sudarytų teorijų“⁹.

Žymus neoscholastinės filosofijos atstovas buržuazinėje Lietuvoje buvo Antanas Maceina. Išėjęs neotomistinę mokyklą ne tik Lietuvoje, bet ir Vakarų Europoje (Liuvene, Friburge ir kt.), A. Maceina iš pradžių laikėsi neotomizmo principų, bet greitai nuo jų nutolo. Jis niekino ortodoksaliaumą, o savęs priskyrimą filosofinėms mokykloms laikė „buržuazinės dvasios“ pasireiškimu. „Filosofinio pažinimo aktas yra esmingai as-

⁶ S. Salkauskis, Kun. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas, Kun. Dambrausko laiškas, Nr. 5, 1914, II.17.—„Logos“, t. XVIII, K., 1938, p. 38.

⁷ Ten pat, p. 24.

⁸ A. Maceina, Jakšto filosofija.—„Židinys“, K., 1938, Nr. 11, p. 267.

⁹ Iz. Tamošaitis, Religijos filosofija.—„Eranus“, t. I, K., 1930, p. 208.

meninis aktas. Tiesa yra asmeninė". Todėl „juo kas yra ištikimesnis garsių mokytojų šalininkas, tuo jis yra menkesnis filosofas“¹⁰. A. Maceinos nuomone, tai ypač liečia tomistinę mokyklą. „Šiuo atžvilgiu labiausiai aprėžta, labiausiai suformuota, labiausiai vieninga ir tuo pačiu labiausiai buržuazinė,— rašė jis,— yra šiandien tomistinė filosofijos mokykla, kurioje telkiasi visas buržuazinis katalikų filosofų svoris“¹¹. Nepaisant tokio kategoriško nusistatymo, A. Maceina vis dėlto neišvengė įtakų. Nemažą poveikį jam padarė Berdiajevas, o vėliau Heidegeris (Heideger) ir Vakarų Europos aksiologija. Apskritai, jo filosofinės pažiūros vystėsi į egzistencialistines.

Artimi spiritualistinei tendencijai buvo Kauno universiteto graikų kalbos ir literatūros prof. Vladimiro Šilkarskio filosofiniai kūriniai, daugiausia skirti filosofijos istorijai. V. Šilkarskis buvo nuosekliausias V. Solovjovo pasekėjas Lietuvoje. Daug kuo giminingos šiai tendencijai buvo žinomo istoriko prof. Levo Karsavino filosofinės idėjos, taip pat filologo Juozo Ereto darbai vokiečių mistikų Ekarto (Eckart), Taulerio (Tauler), Suzo (Suso) populiarinimui Lietuvoje. Bet visi jie jau neprikirtini neoscholastinei filosofijai.

Taigi spiritualinė tendencija neoscholastikoje nebuvo vieninga, ji apėmė skirtingus filosofus, kuriuos jungė tik kai kurios bendros metodologinės pozicijos.

Dvi scholastinės filosofijos tendencijas vienijo bendras religijos gyvimas, vieningos socialinės aspiracijos. Jos sudarė svarbų buržuazinės dvasinės kultūros klodą, buvo nukreiptos prieš materializmą ir ypač marksistinės filosofijos idėjas. Todėl didesnių prieštaravimų, bei polemikos jų tarpe nebuvo. Kai kurių neoscholastų politinės orientacijos skirtumai kartais sukeldavo polemiką, bet ji būdavo paremta vienodom filosofų metodologinėm pozicijom.

Neoscholastinė filosofija Lietuvoje žlugo 1940 metais.

¹⁰ A. Maceina, *Buržuazijos žlugimas*, K., 1940, p. 192.

¹¹ Ten pat, p. 194—195.